

MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS OKTATÁS

ISKOLA ÉS MUNKANÉLKÜLISÉG[†]

HAZÁNKBAN A NYÍLT ÉS TÖMEGES MUNKANÉLKÜLISÉG új társadalmi jelenség. Új, hiszen az elmúlt időszak államszocialista újratermelődési modelljében a foglalkoztatás és a munkanélküliség kérdései is másként kezelték, mint azt megelőzően, és mint a piacgazdaságú országokban. Hangsúlyoznánk, hogy csupán másként kezelték, ugyanis az ezzel kapcsolatos problémák nem oldódtak meg. E tekintetben kiemelendőnek tartjuk az államszocializmus egyik specifikumát, a totális foglalkoztatásra való törekvést. Pontosabban azt, hogy ez a modell az újratermelődési mechanizmusai következtében a munkaképes korú népesség szinte teljes foglalkoztatását kényszerítette ki, amelynek vajmi kevés köze volt a piacgazdasági fejlettséghez, vagy a gazdaságossági és a hatékonysági szempontokhoz. Így, az adminisztratív módon is előírt munkakényszer következtében, a nyílt munkanélküliség jelensége ismeretlen volt. Ismertek voltak viszont a gyárkapun belüli munkanélküliség, továbbá a látens munkanélküliség jelenségei – főként a mezőgazdaságban –, melyek a probléma rejtett módon való továbbéléséről tanúskodnak.[‡]

Nos, a munkanélküliség nyílt formában való megjelenésének a 80-as évek végén lehettünk tanúi, ettől kezdve azonban úgy felgyorsult a folyamat, hogy az elmúlt néhány évben ez a magyar társadalom egyik legsúlyosabb tömegjelenségévé vált. A növekedés sebességére jellemző, hogy amíg 1990 decemberében 79.521 munkanélkülit regisztráltak a munkaügyi hivatalok, addig egy évvel később, 1991 decemberében már 406.124 főt. Ez 511 százalékos növekedési ütemet jelez. 1992-ben is folytatódott a vázolt tendencia, amennyiben ez év szeptemberében már 616.782 munkanélkülit tartottak nyilván a munkaügyi központokban. Bár a tényleges munkanélküliek száma ennél magasabb, a regisztráltak aránya így is “imponáló”, hiszen a munkanélküliségi ráta országosan 11,4 százalék. Ez azonban csak az átlag, ugyanis a munkanélküliség egyenlőtlen területi megoszlása miatt – “nyugati-keleti lejtő” – egyes megyékben meghaladta a 15 százalékot, de például Szabolcs-Szatmár-Beregen már a 20 százalékot is.*

[†] Tanulmányunk egy kutatássorozat részeként íródott, amelyet a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Alapítvány támogat.

[‡] Lásd erről például: Fóti János–Illés Sándor: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai. A Népeségstudományi Kutató Intézet kutatási jelentései 43, 1992/2.

* Az adatok a Munkaerő-piaci Információk jelentéseiből származnak, melyet az Országos Munkaerő-piaci Központ havonta jelentet meg.

Jóllehet a tömeges munkanélküliség társadalmi megjelenése időben egybeesett a rendszerváltással, vagyis az államszocialista újratermelődési modelltől a piacgazdaságra való áttéréssel, egyáltalán nem állítható, hogy az előbbinek kizárólag az utóbbi lenne az oka. Vagyis nem állítható, hogy csakis azért van ma tömeges munkanélküliség, mert hazánk erőfeszítéseket tesz a piacgazdaságra való áttérésre, mely újratermelődési formának a munkanélküliség “természetes” kísérőjelensége.

Figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy a magyar társadalomban hosszan tartó gazdasági válság van, melynek előzményei még a 70-es évekre nyúlnak vissza. E válságfolyamatokat az államszocializmus viszonyai közt külföldi hitelekkel is igyekeztek keretek közt tartani, így a rendszerváltás idejéig számottevő külföldi adósságállomány halmozódott fel. A problémákat olyan tényezők “erősítették”, mint a hazai tőketartalékok hiánya, a gazdasági szerkezet gyengeségei és emiatt a szerkezetváltás kényszere, a volt szocialista piacok összeomlása, a magas infláció, a hazai kereslet visszaesése, a nyugati “segítség” elmaradása, a fejlett országok piacainak “zárva tartása”, a nemzetközi recesszió stb. A magyar gazdaság összteljesítményét kifejező bruttó hazai termék (GDP) egyes becslések szerint 15, mások szerint 18%-kal, megint mások szerint megközelítően egyharmadával esett vissza 1990 óta.

„Ha ilyen visszaesés – két év alatt a teljes termelés mintegy egyharmada – következett volna be az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európában, a nyílt munkanélküliség szintje biztosan meghaladta volna a Nagy Depresszió időszakában tapasztaltakat” – írja a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Kelet-Európai Munkaerőpiac-politikai Munkacsoportjának igazgatója, Guy Standing, tanulmányában.[†]

Mindezt – márhogy a fejlett gazdaságú országokban is ekkora lenne a munkanélküliség, ha a gazdaság teljesítménye a vázolt mértékben visszaesne – nem viaszgként idéztem, hanem azért, hogy lássák a probléma gyökere és mértéke. Továbbá, hogy a tömeges munkanélküliség nem átmeneti és gyorsan megoldható-megoldódó kérdés hazánkban, tehát a társadalomnak fel kell készülnie az ezzel való tartós együttélésre, nemkívánatos következményei kezelésére, és a lehetőségekhez mérten tompítására. Az elmondottakkal egyszersmind utalni kívántam arra is, hogy a tömeges munkanélküliség véleményem szerint nem ítéhető meg önmagában, hiszen csak része egy meglehetősen összetett társadalmi, gazdasági és politikai jelenségyüttesnek, következésképpen a munkanélküliség és az iskola kapcsolatában kimutatható kölcsönviszonyok is bonyolultabbak annál, hogy azt csupán a munkanélkülivé vált szülők gyermekei ellátatlanságának vagy nehéz helyzetének kérdéseivel le lehetne fedni. Nyilvánvaló az is, hogy a munkanélküliség iskolai hatásai zömében nem azonnal jelentkeznek, hanem sokszor csak évek, évtizedek múlva.

[†] Guy Standing: Szerkezetátalakítás az igazságos elosztásért Kelet-Európában. (A tanulmány az 1992. szeptember 20-21-én Finnországban megtartott konferencia háttérdokumentuma, 4. p.)

A továbbiakban a fenti megfontolások alapján teszünk kísérletet a munkanélküliség néhány iskolai-iskolarendszeri következményének bemutatására, azon kutatásokból kiindulva, melyeket az elmúlt években e témakörben végeztünk.[†] (Miótán e keretek közt nincs mód a kérdéskör átfogó és részletes kifejtésére, mondanónkat tézisszerűen fejtjük ki.)

*

Hazánkban az elmúlt évtizedek államszocialista modelljének tulajdoni, elosztási, foglalkoztatási, jövedelmi, átöröklési stb. viszonyrendszerében a társadalmi újratermelődés biztosítására hivatott intézmények (pl.: állam, család, iskola, munkaszervezetek) között sajátos funkció- és erőforrás-megosztás jött létre.

Témánk vonatkozásában három dolgot hangsúlyoznánk. Egyfelől azt, hogy az iskola társadalmi funkciói jelentősen megváltoztak, szerepe pedig számottevően felértékelődött ebben az időszakban, hiszen a társadalmi helyzet átörökítésének és a mobilitásnak legfontosabb csatornájává lépett elő ez az intézmény. Másfelől jelezniünk szükséges azt is, hogy az állam az oktatási-képzési rendszer finanszírozásában alapvető szerepet vállalt ugyanezen okokból, meg persze azért is, mert az oktatási-képzési költségek a bérekbe és a fizetésekbe nem voltak beépítve. Harmadrészt említést kell tennünk arról is, hogy ebben az időszakban a kétkeresős családmodell vált általánossá hazánkban, melyet az alacsony bérek és fizetések kényszerítettek ki, és amelyek arra ösztönözték a családokat, hogy a gyerekek megőrzése, nevelése, oktatása stb. terén minél több feladatot hárítsanak át az iskolára.

Az érintett intézmények közti kölcsönkapcsolatokban – amelyek egyébként mindig funkcionális zavaroktól és konfliktusoktól voltak terheltek – a 80-as évek közepétől jelentős átalakulás kezdődött el. Ugyanis az állam ekkor megkezdte a kivonulását erről a területről is – hasonlóképpen, mint az egészségügyből vagy a lakásépítésből – és egyre több terhet igyekezett áthárítani más intézményekre, kiváltképpen a családokra. A folyamat a rendszerváltás nyomán szükségszerűen felgyorsult, hiszen az intézményi kölcsönkapcsolatok a megcélzott piacgazdaság viszonyrendszerének megfelelő átalakítást igényeltek és igényelnek. Csakhogy a rendszerváltásra és a piacgazdaságra való áttérésre sem a magyar társadalom, sem a gazdaság, sem a politikai élet nem volt felkészülve, mint ahogy a politikai elitváltás eufóriájának túlpolitizált légkörében a hosszan tartó és mély gazdasági válság ténye valahogy az új politikai elitek látómezejének a szélére sodródott. Következésképpen folytatódott a 80-as évek közepén megindult intézményi átrendeződés, amely az

[†] 1991 tavaszán kutatássorozatot terveztünk. Ennek részeként az év nyarán és őszén esettanulmány készült Nyírbátor körzetében, ahol már ekkor 15 százalék körül volt a munkanélküliség. (Az anyag az *Alkalmazkodás a munkanélküliséghez* című tanulmánykötetben jelent meg az MTA Politikai Tudományok Intézetében 1992-ben.) Ezt követően 1991 decemberében kérdőíves vizsgálatot végeztünk Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 30 éven aluli fiatal munkanélküliek körében. (A kutatás anyaga nyomdai előkészítés alatt van, és nemsokára megjelenik.)

állam nyomására és előnyére a feladatok újraelosztását kényszeríti ki az említett intézmények között anélkül, hogy az erőforrások újraelosztására is sor kerülne. Más-ként fogalmazva az önkormányzatokra, az iskolákra, a családokra egyre több feladat hárul anélkül, hogy e feladatok (maradékta) ellátásához nélkülözhetetlen erőforrások is ezen intézmények rendelkezésére állnának.

Ha a magas infláció és a tömeges elszegényedés gazdasági-társadalmi körülményei közt még a kétkeresős családok számottevő részét is próbára teszi a vázolt erőforrás-újraelosztás nélküli feladatmegosztás, akkor ez még inkább igaz azokra a családokra, ahol az egyik kereső munkanélkülivé vált. Aligha lehet ugyanis kétséges, hogy komoly működési és újratermelődési zavarok fognak jelentkezni azoknál a családoknál, amelyekben az egyik szülő, elvesztvén állását, tartósan kiszorul a munkaerőpiacról. Hiszen hazánkban a családok tömegméretekben szorultak rá eddig is arra, hogy megélhetésüket egyfelől az első és második gazdaság együttes működtetésével, másfelől az apa és anya egyidejű első gazdaságbeli munkavállalásával biztosítsák.

Miből adódnak és miben is jelentkeznek az érintett családok működési és újratermelődési problémái? Mindenekelőtt a családi jövedelmek megcsappanásáról kell szólnunk. Arról, hogy például a somogyi és szabolcsi 30 éven aluli munkanélküliek között végzett vizsgálat szerint (lásd az I. táblát) az egy főre jutó jövedelem az előbbi megyében élő családok több mint kétötödében (43%), az utóbbi megyében élőknek pedig a felében 1991 decemberében – ekkor volt az adatfelvétel – nem érte el a túl magasnak egyáltalán nem számító 5 ezer forintos szintet sem. Ha a felső határt 7 ezer forintnál húzzuk meg – még ez is alatta marad a KSH és az Újpesti Családsegítő Központ által számított korabeli létminimum értékeknek –, akkor azt látjuk, hogy Somogyban az érintett fiatalok több mint kétharmada (70%), Szabolcsban pedig négyötöde (81%) él olyan családban, ahol az egy főre jutó jövedelem e szint alatt marad. A mintában természetesen vannak olyan munkanélküli fiatalok, akiknek családjában már nincs iskolába járó gyerek, viszont szép számmal bekerültek olyanok is, akik maguk is családot alapítottak, sőt gyerekeik is vannak. Ha tehát ez utóbbi 30 év alatti fiatal munkanélküliek családi jövedelmeit megnézzük, még az előbbinél is "rosszabb" helyzetet regisztrálhatunk.

I. TÁBLA

A fiatal munkanélküliek megoszlása az egy főre jutó családi jövedelem nagysága szerint Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (%)

Megye	3.000 Ft alatt	3.001– 5.000	5.001– 7.000	7.001– 9.000	9.001–	Ismeretlen	Összesen
Somogy	16,6	26,5	27,3	16,6	10,3	2,7	N=1035
Sz-Sz-B	18,9	31,5	30,5	13,1	6,0	–	N=1053

Somogyban például az olyan egy gyermeket nevelő fiatal házaspárok között, ahol a kérdezett szülő munkanélküli volt, a családok 86 százalékában az egy főre jutó jövedelem nem érte el a 7 ezer forintot. A kétgyerekes fiatal házaspároknál ezek

aránya akár 96 százalék volt. (Szabolcsban a megfelelő arány mindkét családtípusban egyaránt 96 százalék.)

Nem kívánjuk további adatokkal is untatni az olvasót, de tény, hogy e fiatal házaspárok számottevő része nem rendelkezik mezőgazdasági második gazdasággal, és körülbelül egyharmada állította azt, hogy a munkanélküli járadék családja “legjelentősebb” bevételi forrása. Így aligha nevezhető véletlennek, hogy az érintett fiatal házaspároknak hozzávetőlegesen egyharmada családja anyagi helyzetét “rossz”-nak vagy “nagyon rossz”-nak minősítette; hogy körükben sokkal gyakrabban fordul elő, hogy napi megélhetési gondokkal küszködnek, vagyis az alapvető élelmiszereket (pl.: kenyér, liszt, tej, cukor) nehezen tudják előteremteni, és húst is ritkán vehetnek családjuknak. (Helyzetükre jellemző, hogy az egygyerekes családok 41 (Somogy) és 43 (Szabolcs), a kétgyerekesek 45 (Somogy) és 44 (Szabolcs) százalékának gondot okozott az őszi és téli ruhaneműk megvétele.)

Úgy gondoljuk, hogy nem szükséges e családok gazdasági helyzetét tovább boncolgatni, hiszen így is könnyen belátható, hogy ahol a gyerekek alapellátása problémát okoz, ott az iskoláztatása körül is súlyos gondok lehetnek.

*

Hazánkban a lakóhely településtípusához mindig is jelentős társadalmi egyenlőtlenségek kapcsolódtak, melyen az államszocializmus iparosítási, terület- és településfejlesztési programjai alapvetően nem változtattak, hiszen ebben az időszakban a városok és falvak közti különbségek még növekedtek is. A jelzett programok olyan folyamatokat indítottak el a társadalomban, mint például a vidéki ipartelepítés; a megyei beruházásoknak a megyeszékhelyekre és néhány városban való koncentrációja és emiatt a falvakból a városokba való elvándorlás; a “leépülő” települések társadalmi szerkezetének “elszegényedése”; vagy az ingázás tömegessé válása.

Bár e folyamatok ellentmondásos eredményei már a rendszerváltást megelőzően is ismertek voltak, ezek valóságosabb minőségére ezután kerülhetett sor, amikor is olyan tényezők, mint a gazdasági visszaesés folytatódása, az állami támogatások megvonása a vállalatoktól, a gazdasági szerkezetváltás kényszere, az eddigi exportpiacok összeomlása stb. a maguk nyers módján kezdték “értékelni” ezt az eredményt. E keretek közt nincs mód a kérdéskör bemutatására, de tény, hogy ez a fejlesztés-fejlődés például “kvázi” iparosodottságot és az első gazdaságban mértnél kevésbé fejlett társadalmi szerkezetet produkált. Nos, ennek részeként mára már jól érzékelhető az az irányzat is, amely azt mutatja, hogy a vidéki ipartelepítést legkésőbb elért régiók, megyék, települések, pontosabban az ide telepített leányvállalatok – és természetesen az ő alkalmazottaik – estek legelőbb és legkönnyebben áldozatul a gazdasági viszonyok zordabbá válásának. Az is világossá vált, hogy e területek és települések lakosságát azért is különösképpen sújtja a munkanélküliség, mert azon ingázók zöme, akiket a budapesti és más nagyvárosi vállalatoktól elbocsájtottak innen rekrutálódtak. Aztán azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az e tele-

püléseken élők többsége azért kényszerült ingázásra, mert helyben nem volt munkaalkalom, és miután ez a helyzet azóta sem változott meg, az állásuk elvesztése miatt a “kibocsájtó” településekre visszatérő munkavállalók aligha számíthatnak arra, hogy helyben munkát találnak. Sőt, a legtöbb ilyen településen még az addig helyben dolgozókat is – akiket főként a mezőgazdaságban foglalkoztattak – nagy számban bocsájtják el a munkaadók.

Mindent egybevéve a munkanélküliség jelzett szelektáló hatásának területi és településtípus szerinti következményei ezen a ponton összekapcsolódnak azzal a szelekciós mechanizmussal, amely a lakóhely településtípusa és az ott élő népesség iskolázottságának szintje között mutatható ki. Eszerint a nagyvárosokban és a városokban élő népességben az iskolázottabbak és szakképzettebbek aránya magasabb, mint a falusias településeken, és a lakosság ebbeli “lemaradása” főként az aprófalvakban, a szórt településeken és a külterületen élők körében jelentős.

A rendelkezésünkre álló adatok (lásd a II. táblát) a fiatal munkanélküliek esetében is alátámasztják a településtípus differenciáló hatását az iskolázottság vonatkozásában. Somogyban például a két pólust a megyeszékhely és az ezer fő alatti lakossal bíró községek képviselik. Ugyanis amíg a megyeszékhelyen a nyolc általánost sem végzettek aránya elenyésző, alig több mint 1 százalék, addig az aprófalvakban már 14 százalék, és amíg Kaposváron az általános iskolát befejezettek aránya alig haladja meg az ott élők egytizedét (11%), addig az ezer lakos alatti falvakban már több mint a kérdezettek egyharmada (36%) tartozik ide. A középiskolát végzetteknél ennek éppen a fordítottja áll fenn, hiszen amíg a megyeszékhelyen lakó munkanélkülieknek csaknem a fele (49%) legalább középiskolát végzett, addig az aprófalvakban ezek számaránya alig haladja meg a kérdezettek egytizedét (12%). (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében más léptékkal, de ugyanez a trend figyelhető meg.)

Mit is jelent ez témánk vonatkozásában? Többek közt azt, hogy a munkanélküliség jelensége mögött meghúzódó gazdasági-társadalmi mechanizmusok szelekciós következményei felerősítették és jól láthatóvá tették a lakóhely településtípusához kapcsolódó egyenlőtlenségeket, amennyiben a települések közti hierarchiában lefelé haladva a munkanélküliek esetében is kimutathatóan nő az iskolázatlanok és az alacsony iskolázottságúak, továbbá a szakképzetlenek aránya. Ők azok, akik ezzel az iskolázottsággal – és szakképzettség híján – már ma is legkevésbé tudnak elhelyezkedni, a legkevésbé mobilak, és a legkevésbé alkalmasak az át- és továbbképzésre. Ezek a jellemzők és kondíciók nem ígérenek túl sok jót tulajdonosaiknak a későbbiekre sem, hiszen a piaci viszonyok között éppen azok az iskolázottsághoz, szakképzettséghez, településhez, mobilitáshoz stb. kapcsolódó képességek értékelődnek fel, amelyekkel ők nem vagy csak kevéssé rendelkeznek. És ezek a kondíciók, összekapcsolódva a tartós munkanélküliségből adódó családi jövedelmi és megélhetési viszonyok romlásával az alacsony iskolázottságú és szakképzetlen társadalmi rétegek bővített újratermelődését eredményezhetik.

II. TÁBLA

A különböző településeken élő fiatal munkanélküliek megoszlása iskolai végzettségük szerint (százalékban)

Somogy megye

Település	8.ált. alatt	8.általá- nos	Szakmun- kásképző	Gimnázium	Szakköz- piskola	Főiskola, egyetem	Összesen
Megyeszékhely	1,2	11,0	38,9	18,1	24,3	6,5	100 (N=164)
Egyéb város	3,1	18,2	45,2	16,9	15,9	0,7	100 (N=285)
5.000 fő feletti falu	–	–	–	–	–	–	(N=31)
1.000–5.000 fő közötti falu	7,8	26,4	43,5	9,7	12,3	0,3	100 (N=307)
1.000 fő alatti falu	13,9	35,9	38,1	4,7	6,3	1,1	100 (N=245)
Ismeretlen	–	–	–	–	–	–	(N=3)
Összesen	6,7	23,9	42,4	11,6	13,7	1,7	100 (N=1.035)

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye

Megyeszékhely	1,5	19,1	50,7	14,7	11,1	2,9	100 (N=164)
Egyéb város	5,6	23,6	39,8	16,1	13,7	1,2	100 (N=161)
10.000 fő feletti falu	4,9	43,9	36,5	4,9	9,8	–	100 (N=285)
5.000–10.000 fő közötti falu	6,8	32,2	44,1	7,6	8,5	0,8	100 (N=82)
1.000–5.000 fő közötti falu	7,2	35,6	37,9	9,1	9,3	0,8	100 (N=472)
1.000 fő alatti falu	7,3	26,5	41,2	13,2	10,3	1,5	100 (N=68)
Ismeretlen	–	–	–	–	–	–	(N=8)
Összesen	6,1	31,2	40,7	10,7	10,1	1,2	100 (N=1.053)

A vázolt problémakör két speciális összefüggésére érdemes külön is kitérni. Az egyik a munkanélküliség területi megoszlásának egyenlőtlenségeivel kapcsolatos, pontosabban azzal, hogy a munkanélküliséget is “mozgató” gazdasági-társadalmi folyamatok más, nemkívánatos következményei összekapcsolódva erősíthetik egymás hatását.

Mint szóltunk róla, a nyílt munkanélküliség területi megoszlása a kezdetektől fogva számottevő egyenlőtlenségeket takar, amit legszemléletesebben a “nyugatkeleti” lejtő fejez ki. E tény azzal kapcsolatos, hogy a gazdasági krízis következményei azokban a régiókban és megyékben a legsúlyosabbak, amelyek történetileg is a legfejletlenebbek voltak. Az elmúlt évtizedek iparosítása és általában fejlesztési politikája láthatóan nem volt képes az érintett régiók “azelőttről” örökölt viszonylagos elmaradottságának kiegyenlítésére, és éppen ezek, az iparosítással időben legkésőbb elért vidékek estek “áldozatul” legelőször a gazdasági barométer zordabbá válásának. Miután ők voltak az ingázók legfőbb kibocsájtó területei is, a nyílt munkanélküliség megjelenésével ezek tömegesen tértek vissza ide, tovább növelve a helyi gondokat. Úgy tűnik tehát, hogy a pár éve-évtizede megkezdődött első gazdaságbeli integráció most megszakadni látszik, vagyis bizonyos alacsony iskolázottságú, szakképzetlen, az iparba, de egyáltalán a szervezett munkaerőpiacra nemrég bekerült népes társadalmi rétegek és csoportok most kiszorulnak onnan, ami e rétegek ismételt gazdasági és társadalmi marginalizálódását eredményezheti.

Az érintett régiók és megyék helyzetét rontja, hogy a gazdasági visszaesés és a tőkehiány ismert viszonyai közt nincs semmi, ami a bezárt állami vállalatok helyébe léphetne – mondjuk a vállalkozói szféra – és egyfelől csökkentené a tömeges munkanélküliséget, másfelől információkat szolgáltatna és (konkrét) megrendeléseket adna az oktatási-képzési rendszernek, amely gyakorlatilag változatlan szerkezetben és mennyiségben ontja még ma is magából a pályakezdőket, miközben azok a munkaszervezetek, amelyek annak idején ezeket a szükségleteket megjelenítették, zömében már nem is léteznek. Így részben fantom szükségleteket elégítenek ki, tudván, hogy az átadott ismeretek és begyakorolt készségek zöme nem fog megfelelni a várható igényeknek és követelményeknek. Az életüket munkanélkülként indító pályakezdők későbbi elhelyezkedési esélyeit ez a tény meglehetősen rontja, hacsak az érintetteknek nem lesz módja addig ezt a hátrányt ledolgozni.

Ehhez viszont az oktatási-képzési rendszert – beleértve az átképzést is – úgy kéne működtetni, hogy képes legyen a jelen igényeit kielégíteni, de a jövő szükségleteinek is elébe menni. És itt megint egy “csakhogy” következik, mivel ennek az lenne az előfeltétele, hogy elegendő pénz álljon rendelkezésre, mind az oktatási-képzési rendszer áteresztőképességének biztosítására, mind szerkezetének, mind pedig tartalmának átalakítására. Erre azonban nincs elegendő erőforrás, hiszen ha lenne, ezt elsősorban a gazdaság igényelné, nem utolsó sorban a térség tömeges munkanélküliségének enyhítése céljából.

Másként fogalmazva egyeztetni és harmonizálni kéne a munkanélküliség által leginkább sújtott régiókban az erőforrás-szükségleti prioritásokat, a tömeges és a tartós munkanélküliség kezelését; a fejlesztések, a beruházások, a vállalkozás ösztön-

zését és hitelek biztosítását. E régiók csak akkor tudnak versenyben maradni a tőkéék (beruházások) megszerzésében, ha – többek között – megfelelő szakmai kínálattal is rendelkeznek. Ha ezt nem veszik figyelembe, vagy erre nem helyeznek hangsúlyt, úgy a tőkéék megszerzésének versenyében folyamatosan alulmaradnak, tovább rontva ebbeli pozíciójukat.

Ez viszont azt előfeltételeznél, hogy az oktatás-képzés terén az elmúlt évtizedekben lassan megindult pozitív folyamatok folytatódjanak; iskolákat ne hagyjanak becsukni, és osztályokat ne engedjenek megszüntetni. Annál is kevésbé, mert a tömeges és tartós munkanélküliségnek a családi jövedelmekre gyakorolt hatása következtében az alapiskola befejezése után továbbtanuló fiatalok száma egyébként is csökken. Továbbá annak következtében, hogy a középfokú iskolákból kikerülő pályakezdők jelentős része nem tud elhelyezkedni, az iskoláztatással és a képzettséggel kapcsolatos beállítódások is ambivalenssé váltak. A problémát egy iskolaigazgató így fogalmazta meg:

„... összegezve azt tudom mondani, hogy sokféle szemléletet szül ez a fajta helyzet, ami most kialakult, ez a munkanélküliség. Egyrészt ösztönzi, másrészt viszont még inkább elbizonytalanítja a gyerekeket, a tanulóinkat és talán a szülőket is az otthoni beszélgetések kapcsán.”

Vagyis az, hogy a szakképzett és iskolázott emberek sem tudnak elhelyezkedni, egyfelől visszafogó, másfelől ösztönző hatással van a tanulási aspirációkra, hiszen az is könnyen belátható, hogy az iskolázottság és szakképzettség mégiscsak növeli az elhelyezkedési esélyeket és az át- és továbbképzési lehetőségeket.

Mindent egybevéve, ha az érintett régiók és megyék el szeretnék kerülni, hogy az őket sújtó tömeges és tartós munkanélküliség mellett az alacsony iskolázottságú és szakképzetlen népesség tömeges újratermelődése is bekövetkezzék, akkor az oktatást és képzést fontos kérdésként kell/ene/ kezelniük.

A másik sajátos problémakör az a jelenség, amit a “munkanélküli szubkultúra” kialakulásának nevezünk. (Megjegyezzük, hogy bár e jelenség nem kizárólag cigány-probléma, mi ezt – vizsgálati terepünk sajátosságainak megfelelően – e népesség összefüggésében tárgyaljuk.)

Kutatásaink arról tanúskodnak, hogy a vizsgált mikrokörzet – Nyírbátor és környéke – cigánysága körében is jelentős differenciáltság ment végbe az elmúlt időszakban. Ez az iskoláztatáshoz és az iskolához való viszonyban, a befejezett általános iskolai végzettség hasznosságának értékelésében, a továbbtanulási törekvésekben ugyanúgy megragadható, mint ahogy a munkához és az állandó foglalkoztatáshoz való hozzáállásban, a lakáskörülményekben, az életmódban, vagy az értékek és szokások megváltozásában. Kérdés, hogy ezt a folyamatot a körükben regisztrálható tömeges munkanélküliség hogyan befolyásolja? Másként fogalmazva: mi történik azokkal a rétegekkel, amelyek megtették az első bizonytalan lépéseket a rendszeresebb vagy a rendszeres munkavállalás, az általános iskolai bizonyítvány és valamilyen (szak)képzettség megszerzése, a jobb lakáskörülmények megteremtése, a magasabb életminőség biztosítása stb. irányába, és most szembekerülnek azzal a

problémával, hogy elbocsajtásukat követően ez az út nem folytatható (az eddigi módon). Nincsen munkájuk, nincs elégséges jövedelmük családjuk “megszokott” szintű eltartásához, nem tudják az OTP kölcsönüket fizetni, és értelmét veszítette az, hogy van általános iskolai végzettségük, sőt esetleg az is, hogy szakképzettséggel rendelkeznek. Otthon ülnek és várják a munkanélküli segélyt, vagyis jobb híján és jó esetben tengenek-lengenek, ami nyilván visszahat gyerekeik iskolával, és általánosabban az élettel kapcsolatos elvárásaira, törekvéseire. Alternatívák híján megkérdőjeleződik a tanulás, a magasabb iskolázottság és a szakképzettség megszerzésébe vetett anyagi és szellemi befektetés értelme, ha... Ha egyáltalán – minden más feltételt optimálisnak véve – lesz elégséges középfokú iskolai kínálat; ha versenyképesek lesznek az ide való bejutásra és, ha mindezek után meg is tudják azt fizetni, pontosabban, ha bírják anyagilag.

Kérdés tehát, hogy a társadalmi-gazdasági integráció munkanélküliség általi megtörésének és megszakadásának az irányzata, amelyet az érintettek jó része nyilván kudarcként él át, miként fog a következő generáció iskoláztatásában, törekvéseiben, a személyes élettel kapcsolatos elvárásaiban, vagyis szocializációjában lecsapódni.

A kérdés közel sem akadémikus, hiszen az érintettek közül jó néhányan, kulturális szintjüknek és megélhetési kényszerüknek megfelelően – a munkanélküliségből adódó hosszabb-rövidebb állapotukra reagálva – a “bűnözés” irányába mozdulnak el. Mások szintén alternatívák hiányában olyan megélhetési módokat favorizálnak, amelyeknek társadalmi veszélyessége nem ennyire szembeötlő, a “normális” megoldási módokhoz képesti deviánsságukhoz azonban nem férhet kétség. Ilyennek tekinthető a fiatalok bűnözésre való ösztönzése – őket a törvények értelmében nem lehet elítélni –, vagy egyéb jövedelmi források hiányában, a családi pótlékra való hagyatkozás. A megélhetési módok ilyen és más élettechnikai szocializációs minták, amelyeket a fiatal korosztályok más minták híján átvesznek a szülők generációjától, és ezzel kezdetét vette (veszi) azon szubkultúra kialakulásának folyamata hazánkban, amely ezen alacsony iskolázottságú, szakképzetlen és sajátos kultúrájú rétegeknek a munkaerőpiacról való tartós kiszorulását törvényszerűen követő társadalmi-gazdasági marginalizálódását jelenti. Ebben a közegben az alacsony iskolázottság tömeges újratermelődése teljesen törvényszerű, amennyiben a társadalom nem képes piacokonform kilépési alternatívákat kínálni számukra.

* * * *

Nos, befejezve, de közel sem kimerítve a témakört, úgy látjuk, hogy az érintett kérdésekben végre a politikának is illő lenne véleményt mondani, majd cselekedni. Másként fogalmazva: mielőbb állást kéne foglalnia abban a kérdésben, hogy az oktatást és képzést stratégiai ágazatként fogják-e kezelni vagy sem.

LAKI LÁSZLÓ